

La Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, un model d'èxit. A mode de comiat

Quan aquest volum d'*Acta Numismàtica* arribi als nostres lectors, jo ja hauré deixat (finalment!) d'ésser el president de la SCEN. Això no vol pas dir que em desentengui del meu treball dins la Societat, ni encara menys, és clar, que abandoni la meva tasca investigadora. Seguiré portant encara la feixuga tasca de la responsabilitat sobre les publicacions, una feina que arrossego des de l'any 1979, és a dir, des que es va crear la nostra societat. Tinc l'esperança de poder-me'n descarregar l'any 2021. De la tasca investigadora no me'n penso pas desistir mentre l'ordinador funcioni correctament i fins que no passi a visitar-me la desnerida senyora de la dalla.

Totes aquestes inèrcies, tots aquests allargaments dels càrrecs no es deuen pas a la voluntat de perpetuar-se, sinó a la necessitat de poder fer el relleu en les degudes condicions. Villaronga fou president durant disset anys i director de l'*Acta Numismàtica* durant trenta. Però ell no tenia pas cap afecció a mantenir-se en aquests càrrecs. Quan, vers l'any 1982, va veure que l'Anna Balaguer i jo mateix manejàvem bé la revista i el control de la societat, ja em volia passar la presidència i la direcció del nostre anuari. Certament que no ho vaig pas voler perquè no hi havia cap necessitat de fer els canvis, i fou per això que els relleus es produïren, afortunadament, molt més tard. D'altra banda, cada any hi ha hagut renovació de càrrecs a la Junta per meitats i només una vegada hi varen haver candidatures alternatives i per causes molt concretes. El fet és que, per poder fer els relleus en bones condicions, calia que hi hagués uns nous candidats que complissin aquests requisits: 1-que tinguessin una bona preparació, 2-que acceptessin el repte; 3- que visquessin a Barcelona o al seu entorn; 4- que fossin prou joves com per tenir l'empenta suficient per dur a terme les sempre necessàries renovacions. En un país petit i per a una tasca tan especialitzada com la nostra, no és fàcil que es donin aquestes quatre condicions.

A moltes societats estrangeres, generalment força més potents i amb més capacitat de fer els relleus en marges molt més curts de temps, el president eixint sol

donar compte de la seva gestió, allò que els francesos en diuen el “*rapport moral*”. Com que això no es va fer en canviar de responsabilitats l’any 1996 i assumir jo la presidència, he pensat que potser seria millor de fer un breu balanç dels quaranta anys de la SCEN i, en part, dels gairebé cinquanta d’*Acta Numismàtica*.

Un model d’èxit

M’agradaria, en primer lloc, justificar el títol d’aquest article.

Al meu entendre, hi ha uns elements que justifiquen el resultat positiu de la tasca d’aquests anys, de la continuïtat de l’entitat i de la seva projecció. Mirarem de fer-ne una mica d’història.

La primera cosa a destacar és la **quantitat de publicacions** de qualitat que hem arribat a ésser capaços de tirar endavant. Des de la fundació de la SCEN el 1979 fins ara, hem pogut editar uns cinquanta llibres (hi compto les previsions per al 2019), a banda de les eixides anyals d’*Acta Numismàtica*, que, comptant amb els volums dobles (2) i triples (1), sumen trenta-sis volums més, és a dir, un total de vuitanta-sis volums. Deixant de banda els volums de l’*Acta* que s’acorden, amb escasses excepcions, a la cadència anyal, els altres llibres es reparteixen en el temps d’una manera desigual. En els primers disset anys vàrem editar deu llibres, és a dir, una cadència anyal de 0,6 llibres per any, mentre que en els trenta-tres darrers se n’han editat quaranta i la cadència ha estat de 1,2 llibres anyals, és a dir, el doble que en la primera etapa. El ritme de la segona etapa significa un llibre anyal, més un altre d’extra cada cinc anys. D’altra banda, si en la primera etapa vàrem publicar dos llibres dels grans volums de la *Història Monetària Catalana* que tenen al voltant de les vuit-centes pàgines i gran format, en la segona etapa se n’han publicat set, a més dels altres grans volums del *Corpus de la monedes visigodes de Tarragona* de Jaume Benages i la versió catalano-anglesa de Villaronga i Benages, *Les monedes de l’Edat Antiga a la Península Ibèrica*. No estem parlant, doncs, de petites monografies o d’aplects de comunicacions, sinó de veritables obres de referència.

Tot això, però, no ha estat pas fàcil sinó enormement dificultós.

El primer punt a considerar és la generositat dels autors i dels responsables de les edicions. Cap d’ells, ni com a autor ni com a responsable de publicacions ni com a responsable de col·leccions, no ha percebut mai res, ni per la seva feina ni per a les despeses complementàries que cada llibre exigeix, com ara fotografies, desplaçaments a museus o col·leccions privades, drets de reproducció o el material de base necessari.

El segon és el dels nombrosos ajuts externs que s’han sabut recaptar.

L’edició de l’*Acta* fou sostinguda pel Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona els dos primers anys, és a dir, el 1971 i el 1972. Els sis anys següents, Villaronga va poder arribar a un acord amb una editorial petita, de nom Cymys, que

es feu càrrec de l'edició, mantenint el Cercle com a entitat responsable i cobrint Cymys el cost d'edició que podia compensar amb la percepció de les vendes. En iniciar-se l'any 1979 la SCEN, va arribar a un acord amb el Cercle per a la cessió de la revista però vàrem necessitar els exemplars per als nostres socis, de manera que vàrem haver d'establir uns acords provisionals amb Cymys, complementant la part de la SCEN amb aportacions personals de L. Villaronga i jo mateix. Els anys 1980 i 1981, vàrem aconseguir un ajut del Departament d'Arxius de la Generalitat de Catalunya i ajuts menors de la Caixa de Pensions i de la Banca Mas Sardà, i no fou fins el 1982 que l'Institut d'Estudis Catalans ens començà a donar una dotació que, juntament amb les quotes dels socis, ens permeté de mantenir la revista. De llavors ençà, *Acta Numismàtica* s'ha anat sostenint amb aquests ingressos i només tingué un ajut especial en el número 20, quan editàrem en color el fons de moneda mallorquina d'or de la Caixa de Balears i rebérem un ajut d'aquesta entitat per a cobrir el sobrecost d'aquesta tirada especial i d'un nombre suplementari de separates. Pel que fa a l'*Acta Numismàtica*, doncs, els ajuts externs obtinguts han estat els divuit següents:

- Editorial Cymys (nou edicions)
- Servei d'Arxius de la Generalitat (dues edicions)
- Cercle Filatèlic i Numismàtic de Barcelona (dues edicions)
- Caixa de Pensions (una edició)
- Banca Mas Sardà (una edició)
- Caixa de Balears (una edició)
- Leandre Villaronga (una edició)
- Miquel de Crusafont (una edició)

Certament, els ajuts del Cercle i de Cymys, excepte dos d'aquest darrer, són anteriors a la creació de la SCEN.

L'edició dels llibres ha estat força més complexa ja que, a més dels increments de socis, que detallarem més endavant, hem anat necessitant, especialment al principi, el concurs de moltes altres entitats i institucions. En primer lloc, hi ha hagut una actuació intensa en el si de l'Institut d'Estudis Catalans, especialment aprofitant les reunions de la presidència amb els representants de les societats. En un primer moment, vàrem assolir que els ajuts destinats a "activitats" es poguessin demanar també per a publicacions. En segon lloc, i després de gairebé deu anys de lluita, vàrem assolir que es creés un fons de 50.000 euros per a totes les societats (llavors, una vintena; ara, a prop de la trentena) a fi de sostenir programes concrets d'edició que no quedaven coberts per la dotació anual que ha estat gairebé sempre d'uns 5.000 euros; i, finalment i també després de molta pressió, assolírem que aquestes dotacions fixes per a publicacions que algunes societats no haguessin emprat poguessin revertir en altres societats que

ho necessitessin. Aquestes dues formes d'aportacions són les que consten a la llista següent com a ajuts extres de l'Institut.

També s'ha de tenir present que un altre sistema de finançament ha estat col·laborar en iniciatives alienes d'edició de llibres de numismàtica (moltes vegades, és clar, suggerides també per nosaltres). Amb aquesta fórmula, hem ajudat publicacions alienes, que hem distribuït també, però, a tots els nostres socis.

Amb tot plegat hem arribat a aconseguir quaranta-set ajuts de les entitats, associacions o particulars següents:

- Institut d'Estudis Catalans (ajuts extres, deu ocasions)
- Asociación Numismática Española (sis ocasions)
- Diputació de Girona (sis ocasions)
- Autors (cinc ocasions; Benages (tres), Villaronga(una) i Crusafont (una)
- Caixa d'Estalvis de Sabadell (tres ocasions)
- Institut d'Estudis Penedesencs (dues ocasions)
- Miquel de Crusafont (dues ocasions)
- Diputació de Barcelona (una ocasió)
- Centre d'Estudis del Bages (una ocasió)
- Ajuntament de Granollers (una ocasió)
- Ajuntament de Roses (una ocasió)
- Ajuntament de Tortosa (una ocasió)
- Ajuntament de Reus (una ocasió)
- Leandre Villaronga (una ocasió)
- Jaume Benages (una ocasió)
- Banc Sabadell (una ocasió)
- Centre de Lectura de Reus (una ocasió)
- Grup Filatèlic i de Col·leccionisme de Palma (una ocasió)
- Centre Comarcal de la Segarra (una ocasió)
- Conselleria de Cultura del Govern Balear (una ocasió)

Hem participat, en conjunt, en deu edicions externes, amb la reserva de dos-cents exemplars per als nostres socis, i les altres trenta-nou edicions han estat pròpies, amb o sense algun dels ajuts esmentats. També s'ha de tenir present que quan hem editat llibres d'alt cost, essencialment els de la sèrie *Història Monetària Catalana*, els nostres associats han col·laborat també en el finançament de l'edició aportant el 50% del preu de venda. Això ha succeït en vuit ocasions i, en tots els altres casos, els llibres s'han lliurat als socis, juntament amb l'*Acta Numismàtica*, com a contraprestació de la quota. També en algun cas (com en el llibre *La moneda catalana local*) vàrem poder establir convenis amb diferents comerciants numismàtics de Barcelona i amb algunes entitats, com ara l'ANE i el Cercle, per a l'adquisició d'un nombre mínim d'exemplars a preu favorable,

cosa que va ajudar també molt en la cobertura del cost. Alguns dels ajuts s'han concertat amb la cessió d'una certa quantitat de llibres als aportadors. Podem concloure, doncs, de forma aproximada, que només cinc llibres han estat finançats exclusivament per la SCEN.

Als darrers anys, les dificultats produïdes per la crisi han tornat a minvar el suport de l'Institut. La possibilitat de demanar ajuts per activitats es va anul·lar en crear-se l'ajut dels 50.000 euros. Aquest ajut extra va desaparèixer el primer any de la crisi i la reversió de sobrants ha estat també anul·lada, de manera que hem tornat als 5.000 euros justos, amb els quals no cobrim ni tant sols el cost de l'*Acta Numismàtica*. Afortunadament, la gran quantitat de títols editats ens ha acabat per aportar els beneficis de les vendes, que en alguns llibres han estat importants ja que han tingut molt bona sortida. Així, llibres de gran format i extensió, com ara el *Catàleg General*, *La moneda catalana local o Història de la moneda dels comtats catalans*, dels quals, tot i fer una edició de 1.000 exemplars (dels altres llibres en fem només 500, i de l'*Acta*, 400) ja estan pràcticament exhaurits. Però a més de l'èxit d'algunes edicions, hem pogut sumar encara el degoteig del conjunt dels altres llibres i de l'*Acta Numismàtica*, que cada any ens aporta una ajuda preciosa. Tot i així, és ben injust que l'Institut es limiti a una mena de "cafè per a tothom" i doni el mateix a totes les societats, tant si editen molt com si editen poc o fins i tot si no editen. És una qüestió per a la qual caldrà renovar la lluita de cara al futur.

Ja es pot comprendre que aconseguir tot aquest conjunt d'ajuts no ha estat pas fàcil sinó el resultat d'un treball tenaç i continuat, però podem observar, amb legítim orgull, que la SCEN és la societat que publica més llibres de l'Institut i que dubtem molt que cap altra societat numismàtica del món hagi arribat a les nostres xifres.

Parlem, en segon lloc, del fet excepcional del manteniment del **nombre de socis**. És ben sabut que la major part del teixit associatiu del nostre país es troba en una clara situació de crisi. Són moltíssimes les entitats que malden per subsistir, ofegades per les manques de tresoreria que els genera la reducció del nombre d'associats. Ho podem veure prou clarament en analitzar la deriva de la major part de les societats numismàtiques del nostre país i de caire més aviat col·leccionista, com ara l'ANE o el Cercle, entre d'altres.

Pel que fa a la SCEN, la gènesi de la seva creació i de la formació del nucli inicial de socis fou la següent:

1- A finals del 1978, Leandre Villaronga i sis persones més van adreçar a l'Institut la sol·licitud formal de creació de la SCEN. Signaven els següents: L. Villaronga, A. M. Balaguer, Marta Campo, Miquel de Crusafont, Domingo Figuerola, Josep Maria Gurt i Miquel Tarradell.

2- En constituir-se la Societat el gener del 1979, Villaronga va disposar que tinguessin el títol de socis fundadors els signants anteriors i també els quinze següents: Lourdes Avellà, Assumpta Giner, Enric Goig, Josep Maria Llobet, Enric Llobregat, Joan Maluquer de Motes, Manuel Mundó, Pere de Palol, Josep Pellicer, Ignasi Puig, Eduard Ripoll, Joan Romagosa, Núria Tarradell, Pere Vegué i Joan Vilaret. Hi hagué, doncs, en total, vint-i-un socis fundadors.

3- L'Assemblea constitutiva va acceptar, a més, la incorporació dels vint-i-dos membres següents: Joan Almirall, Josepa Ballada, Miquel Barceló, Francesc Xavier Calicó, Pere Campo, Jaume Colomer Montset, Sebastià Datzira, Oriol Granados, Amèlia Juncal, Esperança Manera, Ramon Martí Cot, Marc Mayer, Xavier Mora, Josep M. Nuix, Leocadi d'Olabarria, Mercè Roca, Isabel Rodà, Manuel Tizón i Antoni Villoldo.

4- Al mateix temps, foren acceptades les tretze sol·licituds d'ingrés que relacionem, les quals foren ratificades el 19 de març del 1979: Xavier Barral, Joan Baucis, Àngel Fàbrega, A. M. de Guadan, Víctor Lafont, Felip Mateu y Llopis, M. Dolors Mateu, Rudolf Morgenstern, Francesc Padró, Margarida Tintó, Antoni Turró, Frederic Udina i Joaquim Vidal Pellicer.

Es pot dir, doncs, que la SCEN es va iniciar amb una dotació total de cinquanta-set socis i que els primers anys hi hagué un augment lent, però també algunes baixes, generalment per defunció. En aquells primers anys, hi hagué uns pocs que, responent més a interessos particulars que als col·lectius, exigiren que no es paguessin les quotes en cas de duplicitat familiar i que l'*Acta Numismàtica* s'hagués d'adquirir al marge de la quota. El primer embat fou per eliminar aquestes distincions que no feien altra cosa que crear entrebancs i dificultats i ho assolirem en poder demostrar que l'*Acta* l'adquiria gairebé tothom i que els casos de duplicitat familiar eren mínims.

A partir de l'any 1985, em vàig proposar d'incrementar aquest nombre d'associats fins a cent atès que, amb els que ara teníem, no podíem cobrir els nostres programes de publicacions, especialment a causa que l'Institut passava uns anys de crisi i no ens concedia encara ajuts. La captació de socis és una tasca pesada i de tipus individual, de manera que no fou fàcil, però, amb l'ajut d'Anna M. Balaguer, arribarem a assolir aquest objectiu vers l'any 1992.

En plantejar la primera Junta Directiva, Villaronga volia que jo en fos el vicepresident, seguint en això l'esquema del I Simposi en què ell havia estat el director de la primera secció i jo el de la segona, però, en tornar a trobar oposició, va haver d'acceptar la composició següent: president, Leandre Villaronga; vicepresident, Josep Pellicer; secretària, Marta Campo; tesorera, Josep Maria Gurt; comptador i responsable de publicacions, Miquel de Crusafont, i vocal, Anna M. Balaguer.

A finals del 1996 era evident que, malgrat que ja podíem assegurar l'eixida de l'*Acta Numismàtica*, ens calien més socis per poder cobrir les altres publicacions, mentre anàvem batallant per obtenir recursos extres de l'Institut. Novament em vaig proposar una nova fita, força més ambiciosa: assolir els dos-cents socis. L'any 1997 i comptant també amb l'ajut d'Anna M. Balaguer, ja n'havíem arribat a fer trenta, catorze el 1998 i quinze el 2001, de manera que, vers el 2002, ja pràcticament en teníem dos-cents, tot i que en aquesta ocasió la cosa fou extremadament difícil i haguérem d'anar a cercar socis sota les pedres.

De llavors ençà, el nombre d'associats ha anat oscil·lant entorn d'aquesta xifra amb poques variacions. Les baixes han estat sovint per defunció i, fora dels darrers anys de crisi econòmica, poques vegades voluntàries. Una acció atenta de cara a la captació ha anat mantenint el nivell. Actualment, tenim cent noranta socis i cal destacar que l'expansió del Fòrum Numiscat també ens ha ajudat a fer-nos conèixer i, per tant, a captar socis nous. En aquest sentit, cal agrair la seva tasca i especialment als nostres socis Albert Vilà i Marc Batlle, que el mantenen en actiu.

Al marge de les campanyes i dels moments crítics, és obvi que la major part d'associats no solen deixar pas la nostra societat. A què és degut? De segur que la nostra SCEN no té cap atractiu per a la major part dels inversors en numismàtica ni per als anomenats "tapa-forats", és a dir, per aquells col·leccionistes que només estan interessats en trobar aquella moneda que els manca, sense voler saber-ne més. Són, per tant, una minoria de numismàtics els que s'hi senten interessats. En concret, els que darrera de cada moneda hi saben veure un gruix històric, en volen saber més i els plau d'estar al corrent de les descobertes que es van produint. Per aquests, la quota actual cobreix sobradament el cost de l'*Acta Numismàtica* i el segon llibre que solem donar anyalment o, en qualsevol cas, el descompte en els llibres grossos (50%) acaba de perfilar una situació en la qual el soci paga, com a molt, la meitat del cost que en resultaria de cara a un que no en fos. Aquest és, naturalment, un factor bàsic per mantenir el teixit social, però exigeix d'editar obres de qualitat i saber trobar fonts de finançament per a les publicacions que permetin de mantenir aquesta situació favorable.

En qualsevol cas, és evident que el nombre de socis no es manté d'una manera "natural", sinó que hi ha un treball constant a fer.

En una de les seves enginyoses incursions en la història de la nostra especialitat, François de Callatay va estimar, l'any 1994,¹ el nombre de numismàtics per nombre d'habitants que havien estat capaços d'aplegar quatre societats mundials: la belga (Société Royale de Numismatique de Belgique), l'anglesa, la francesa i la nord-americana. Arribà a aquestes xifres:

1. CALLATAY, François de, "L'évolution démographique de quelques grandes sociétés de numismatique", *Revue Belge de Numismatique*, vol. CXL, Brussel·les, 1994, p. 71-87. No creiem que passats aquests anys, més aviat magres, les xifres hagin variat gaire.

Bèlgica:	16,5 membres per milió d'habitants
França:	8,0 membres per milió d'habitants
Anglaterra:	7,7 membres per milió d'habitants
Estats Units:	6,9 membres per milió d'habitants

Si repartíem els nostres cent noranta socis entre els catorze milions d'habitants de les terres de parla catalana,² arribaríem a la xifra de 13,57 membres per milió d'habitants. Tenint present que els altres quatre països esmentats compten amb un aparell d'estat, mentre que la nostra nació es troba en part repartida en tres estats, dos dels quals prou bel·ligerants amb la nostra llengua, podem considerar el resultat com a excel·lent i, en qualsevol cas, força per damunt de les tres societats numismàtiques considerades tradicionalment com a principals.

Com a tercer factor bàsic del nostre “model d'èxit” crec que podem assenyalar, sens cap mena de dubte, la **consolidació d'un equip**. Ens referim al grup de col·laboradors de la nostra revista i també de l'ampli equip que presta el seu ajut dins de les tasques de la Junta Directiva. Però també ens referim al conjunt de la nostra massa social, ja que són molts els que ens ajuden de diferents maneres, col·laboren en l'adquisició dels llibres de major cost i ens fan arribar materials nous i notícies. I el que és més important i més encoratjador és que podríem dir que, tots plegats, constituïm una àmplia colla d'amics.

Novament ens caldrà explicar que arribar fins aquí no ha estat gens fàcil i que hi ha hagut llargues etapes en les quals el futur no es podia pas albirar amb optimisme.

Cal dir que el primer gran encert fou la creació de la revista, la nostra *Acta Numismàtica*. A l'entorn de Leandre Villaronga s'anà formant un petit equip de deixebles, alguns procedents del camp universitari, d'altres del camp col·leccionista, però perquè tots ells arribessin a produir articles era essencial tenir una revista on anar-los publicant. Villaronga explica que, abans de la creació de la nostra publicació, ell mateix havia de publicar els seus treballs en revistes d'arqueologia o de numismàtica, però estrangeres. En aparèixer les revistes de la SIAEN i de l'ANE, ja hi hagué una mica més de possibilitats, però, al marge d'altres limitacions, ambdues eren en castellà. *Acta* va permetre de publicar, finalment, recerca numismàtica en català i amb els criteris de qualitat que podia marcar una persona ja experimentada en el camp des estudis numismàtics com ho era Leandre Villaronga.

Al llarg dels gairebé cinquanta anys de la revista i dels gairebé quaranta de la SCEN, hi ha hagut moltes col·laboracions puntuals, però el que ha estat més important per a la continuïtat de tot plegat ha estat aquell grup de persones que

2. Dades d'habitants generalment del 2017 i l'actual, dels socis.

han anat fent aportacions d'una manera regular. Ens referirem, en endavant, sobretot a aquest grup de persones i generalment els ordenarem per la quantitat total de treballs fets en cada dècada.

A la primera dècada de la revista, amb la major part de les sortides editades abans de constituir-se la SCEN, Villaronga va haver de demanar l'ajut d'uns pocs d'amics ja investigadors com ara Guadan o Barceló i, sobretot, estimular antics col·leccionistes perquè escrivissin treballs numismàtics, malgrat no estar-hi afeats. En aquest sector hi trobem els Almirall, Vilaret, Goig, Badia, Pellicer, Romagosa, Datzira o Turró, que feren nombroses aportacions. També va animar, però, els joves deixebles que anava captant, com ara Crusafont, Balaguer, Llobet o Campo. Tot i això, no assolí de cobrir les necessitats de la revista i va haver de demanar encara la col·laboració d'un grup d'investigadors de l'estat francès, com ara Saves, Richard, Majurel, Depeyrot o Lafont, de manera que, en alguna de les edicions d'*Acta*, la llengua francesa era la que omplia més pàgines.

En la segona dècada, molts dels antics col·laboradors, ja grans, ens varen anar deixant: Almirall, Guadan, Goig, Badia o Collantes. També hi va haver un petit sector dels deixebles que va desaparèixer del mapa (entre ells, i per sort, els que aixecaven tensions dins de la Junta Directiva). Mancant nova gent i havent minvat l'aportació dels francesos, el pes va recaure, sobretot, sobre Villaronga, Crusafont i Balaguer, fins que es produïren les primeres incorporacions: Benages i García Garrido.

En la tercera dècada, només hi hagué una nova incorporació significativa, la de Xavier Sanahuja, de manera que, al cap de trenta anys de l'eixida de l'*Acta*, el pes de l'edició requeia sobre Villaronga, que ja s'anava fent gran, Crusafont, Balaguer i Benages, que ja anaven tenint una edat, i només García Garrido i Sanahuja aportaven una entrada veritablement jove. El futur, en aquell moment, no es podia pas albirar, doncs, amb gaire optimisme.

No cal dir que tot aquest procés d'incorporacions de col·laboradors, en termes generals, es va anar reflectint en la composició de les successives Junes Directives.

El tomb positiu no es va començar a produir fins a la quarta dècada, quan entraren al grup altres firmes joves com ara Casanova, Boada, Francès, Jorba, Sendra i Vall-Llosera. I ha estat en la cinquena i darrera dècada quan, a més dels esmentats, que han seguit col·laborant assíduament, hem pogut comptar amb la incorporació de nous reforços com ara Amela, Aguiló, Fortea, Gabriel Villaronga, Pont i Berdun.

Avui, finalment, podem esguardar el futur de la SCEN i d'*Acta* amb tranquil·litat i optimisme, però és evident que sense una publicació periòdica oferint unes pàgines per publicar i un llarg temps d'espera fins que s'han despertat noves vocacions numismàtiques, el projecte no hauria pas anat endavant.

Cal comentar, finalment, la **projecció exterior** que la SCEN ha anat assolint i com molts dels seus membres han obtingut un reconeixement al nostre país i fins i tot internacionalment de molt relleu. De fet, la SCEN és l'únic col·lectiu estudiós de la numismàtica que hi ha en el nostre país i això l'ha convertit en un referent.

Als inicis especialment, aquesta projecció tingué el seu vessant institucional i es feren diferents treballs per a la Generalitat de Catalunya, com els estudis de les importants troballes d'Òrrius i d'Alguaire. Darrerament, també fou la SCEN qui s'ocupà de la catalogació del fons Vilaret per encàrrec de l'Ajuntament de S. Feliu de Guíxols.

Són moltíssimes les consultes que rebem anyalment per temes de la nostra especialitat, els més notables dels quals anem relacionant a la memòria que publica el nostre secretari Xavier Sanahuja a *Acta Numismàtica*. En aquest sentit, i des que s'ha generalitzat la figura de l'anomenat *referee* per a informar sobre la qualitat dels articles, han estat nombroses les vegades que hem estat consultats des del país o de l'exterior.

Altrament, és ben conegut el paper de Leandre Villaronga en organismes internacionals, com ara la Comissió Internacional de Numismàtica, de la qual som membres des del principi i del Comitè Directiu de la qual Villaronga formà part en dues ocasions. També hem estat presents en els *Surveys* bibliogràfics que es fan amb motiu dels congressos internacionals i que han estat encomanats a socis nostres, com ara L. Villaronga, A. M. Balaguer, M. de Crusafont, P. P. Ripollès o M. Campo. Igualment, han estat molt nombroses les invitacions com a ponents a congressos estatals o internacionals, que no detallarem.

Cal ressaltar també el Doctorat *Honoris Causa* obtingut per L. Villaronga per la Universitat de Colònia i les concessions d'alguns dels tres grans premis de numismàtica (societats americana, anglesa i francesa) obtinguts pel mateix Villaronga (3), Ripollès (2), Mateu y Llopis (1) i Crusafont (1), i altres nombrosos guardons o nomenaments de socis d'honor obtinguts per associats nostres, com ara alguns dels esmentats anteriorment i també A. M. Balaguer, A. Turró, M. Garcia Garrido, Badia, Goig o J. Vall-llosera, per mencionar-ne només alguns.

Els reptes i les disjuntives de cara al futur

És evident que la nostra societat necessitava una renovació i que el futur, com és lògic, correspon a les persones joves que s'hi han anat incorporant.

De tota manera, voldria aportar la meua visió d'aquest futur. Som conscients que aquesta pot ésser, en alguns aspectes, errònia, entre altres raons per la meua edat excessiva, però pot tenir l'avantatge dels meus llargs anys d'experiència. L'exposarem, en qualsevol cas, amb el desig que sigui d'alguna utilitat.

El primer punt a comentar és quin pot o ha d'ésser el **futur de la numismà-**

tica, o, dit d'una altra manera, dels estudis numismàtics. O expressat de forma diferent: quins camps semblen albirar-se com a necessaris de cara a un millor coneixement històric i quins ens poden oferir més espai de recerca. Certament, l'estudi dels tresors i les troballes, l'eixamplament del nostre corpus documental i la descripció i atribució dels nous tipus monetaris que ens vagin apareixent serà sempre una tasca de base que caldrà anar fent. Però també s'albiren altres horitzons i camps nous que potser convindrà explorar. Sense ordre de prioritats, n'assenyalarem alguns:

1- *Quin és l'origen i la funció de la moneda?* En l'ordre dels conceptes generals, ja fa molts anys que diferents autors, entre ells Villaronga, han assenyalat que l'origen de la moneda no es deu a una acció paternal de l'estat a fi de facilitar les transaccions, sinó a la necessitat de recaptar còmodament els impostos i poder pagar amb ells l'aparell de l'estat i també els cossos de seguretat i l'aparell coercitiu, i que aquests factors foren el motor de la seva creació. Aquest fet indubtable no ha de portar a negar que, en el futur, la moneda no vagi tenir i segueixi tenint un gran paper en l'ordre econòmic i en el món de les transaccions. Per tant, pretendre que, ara també, la moneda segueix essent un mer instrument de l'estat, no sembla tenir gaire sentit.

Ja fa temps que anem repetint, sembla que inútilment, que el paper de la moneda depèn essencialment de l'estructura del poder. Quan hi ha estats amb poder absolut, la moneda és essencialment fisc. Quan es tracta de repúbliques comercials, la moneda és un instrument de negoci controlat per l'oligarquia comercial per damunt d'altres funcions.

Avui la funció de la moneda, a nivell general, recau no tant en els estats ni en les oligarquies locals o estatals, sinó en els grans poders econòmics internacionals. Aquests sovint tenen més poder que els estats o el petit comerç i poden determinar les orientacions generals en matèria econòmica. Per tant, assajar de donar una única explicació a la funció de la moneda sense tenir en compte l'estructura del poder, estatal o internacional, no deixa d'ésser un pas enrere.

2- *Els estudis de circulació monetària* segueixen essent de la més gran utilitat. Actualment ja sabem que hi ha dos camins d'aproximació al seu coneixement: l'estudi de les troballes i l'anàlisi dels mitjans de pagament que es pot obtenir de la documentació notarial. Pel que fa a l'estudi de les troballes, tots els països que no tenen una legislació realista i eficaç provoquen unes pèrdues d'informació absolutament irreparables, de manera que podem dir que són uns grans destructors del patrimoni numismàtic. Ja hem dit en nombroses ocasions que la legislació anglesa és de tota eficàcia.

Els dos mitjans d'aproximació a la circulació monetària tenen cadascuna les seves limitacions i, per tant, cal saber conjugar-les. Val a dir que, després dels treballs de despull de la documentació notarial de Mireia Castaing-Sicart,

d'Anna M Balaguer i Miquel de Crusafont, s'han fet ben pocs treballs en aquest sentit i hi ha una multitud de col·leccions documentals i cartularis ja publicats i totalment inexplorats.

3- Seguim tenint mancances greus en els estudis de contingut de metall. Ja fa gairebé quaranta anys que vàrem publicar unes primeres sèries d'anàlisis de tipus químic sobre peces de billó, aprofitant que tenia a mà un laboratori en la meua feina d'enginyer. Anys després, vàrem poder establir un conveni amb el Museu Puig de Perpinyà i el Centre Ernest Babelon d'Orleans per a les anàlisis dels florins fetes amb el seu ciclotró. Ambdues aportacions varen ésser decisives, especialment les segones, de cara a l'estudi dels florins. Pel que fa al billó, tot i que vàrem assajar les anàlisis per raigs X, aviat vàrem poder comprovar que no són útils per aquest aliatge i que cal fer-los igualment amb ciclotró, o bé llimant la vora de les monedes, una operació no sempre ben vista. Cal dir que s'han publicat nombrosos "estudis" amb continguts de metall de billó fets amb raigs X, amb un alegre desconeixement de tots els llibres fets des de fa dècades que demostren que aquesta mena de determinacions només poden llegir la superfície i que aquesta està alterada per l'oxidació fins a profunditats importants i, per tant, donen resultats completament alterats respecte a la massa metàl·lica inicial de la moneda.

El fet és que no hem avançat gaire més. Ara tenim el sincrotró de Cerdanyola i, tot i que vàrem fracassar en el nostre primer intent de fer-hi anàlisis, caldria insistir-hi i trobar-hi el camí. Altrament, seguirem a les fosques en bona part de les sèries comtals o en el valor intrínsec real del billó aragonès, per mencionar només un parell d'exemples.

4- Cal incidir també en la necessitat imperiosa i bàsica que els numismàtics sàpiguen emprar correctament l'anomenat "mètode científic". Inicialment es va considerar ciència només tot allò que es podia demostrar de forma experimental. Hom podia plantejar, per exemple, una hipòtesi sobre un determinat fenomen físic i veure si per via experimental es podia demostrar, fent palès com es reitereaven uns resultats que demostraven la validesa de la hipòtesi plantejada. Més endavant, es va separar el que eren les ciències experimentals de les altres vies de recerca, com ara les de tipus històric. Les nostres demostracions no són experimentals, sinó essencialment documentals i, per tant, són també verificables o almenys, acumulativament verificables (a mesura que augmentem les dades documentals a la nostra mà) i, per tant, també estem fent ciència.

Per fer-ho correctament, s'han de complir, però, unes condicions elementals que sembla estrany que s'hagin de recordar, però que l'alegria d'alguns en fer treballs històrics sense cap rigor ens obliga a resumir:

a) Abans de plantejar qualsevol nova hipòtesi, s'han de conèixer i sotmetre a crítica les altres hipòtesis plantejades anteriorment sobre la mateixa qüestió.

b) No es pot fer cap hipòtesi sense un coneixement del context o traient un fet puntual, per exemple, d'una seriació de fets encadenats.

c) Si sobre un determinat tema hi ha una hipòtesi plantejada que compta amb arguments positius, és inútil i desorientador de plantejar-ne una altra si els nous arguments no superen els de la hipòtesi anterior.

d) No es poden fer noves hipòtesis sense tenir un coneixement suficient del context històric. Un numismàtic no pot ésser només especialista en l'estudi de les monedes. Ha d'ésser, per damunt de tot, un historiador, i això li evitarà de caure en errors de gruix. D'altra banda, l'objectiu final de tot estudi numismàtic ha d'ésser el d'aportar nous elements per a la reconstrucció històrica.

5- Els estudiosos de la moneda han passat de la *numismàtica* a la *història de la moneda* no pas per atzar o per fer un canvi de nom capriciós. La numismàtica va ésser, fins al segle XIX, merament descriptiva. Calia classificar les monedes i atribuir-les, i aquesta era una primera tasca que forçosament s'havia de dur a terme si, a partir d'aquí, hom volia anar més enllà. Aquest fet va produir que el terme "numismàtica" restés ancorat a aquesta forma d'anàlisi. Els estudis documentals i de circulació monetària varen voler sortir d'aquest clos i varen començar a plantejar les primeres teories sobre l'ús i la funció de la moneda i sobre les espècies circulants en determinats àmbits. Això ha estat el que ha dut a parlar d'*història de la moneda*.

En un altre aspecte, els numismàtics també hem pogut observar que, quan els economistes fan història econòmica, solen aplicar a la moneda-valor conceptes com ara els de devaluació o d'inflació, per exemple, que són fenòmens propis de la moneda fiduciària. És per això que crec que serà també tasca dels numismàtics acabar per elaborar, no tan sols una història de la moneda, sinó una veritable *història monetària*, entrant decididament en l'espai de a *història econòmica*.

6- Considerem de la màxima utilitat mantenir un contacte fluid amb el *col·lectiu internacional* de la nostra especialitat. És ben cert que els numismàtics amb l'especialitat del món antic solen estar més fàcilment en comunicació perquè ben sovint treballen sobre fenòmens de gran abast, com poden ésser els mons grec, púnic o romà. Els medievalistes, però, també poden adonar-se fàcilment que es produeixen fenòmens paral·lels en llocs diversos i que això pot ésser molt instructiu. I si Philip Grierson va ésser un dels més destacats medievalistes, això va ser degut justament a la seva visió panoràmica del context bàrbar, bizantí i general europeu.

D'altra banda, l'experiència demostra que, malgrat que el coneixement de les revistes d'altres països i els congressos de numismàtica poden tenir la seva part d'espais poc útils, tenen però l'avantatge que ens fan veure, i sentir explicar quines són les noves perspectives que els joves investigadors es proposen d'emprendre. En aquest sentit, és important i creiem que necessari de no mante-

nir-nos tancats en el nostre clos nacional o estatal, sinó relacionar-nos amb altres societats internacionals i participar en aquestes ocasions de trobada i d'intercanvi a fi de millorar la nostra metodologia de treball i aprendre que hi poden haver altres instruments d'anàlisi.

En aquest sentit, l'actuació de Leandre Villaronga va ésser un exemple clar i un model a seguir ja que sempre va estar en estret contacte amb els seus col·legues internacionals, rebia la major part de les revistes importants i participava en les trobades que s'anaven convocant.

El futur de la SCEN

El segon punt que voldria comentar breument és el del futur de la SCEN, és a dir, quines actuacions em semblen necessàries i convenients. Com en el cas anterior, l'ordre de temes no pressuposa prioritats i les nostres propostes tenen el valor d'una opinió d'entre altres de possibles.

1- Caldria ampliar o almenys consolidar el *nombre dels nostres associats*. Aquesta és una tasca que correspon a tothom, però certament, en major mesura, al Consell Directiu. El que volem dir és que, sense una actuació persistent, aquest objectiu no es pot acomplir i caldria no abandonar aquesta cota dels docents que hem pogut anar mantenint durant una bona colla d'anys.

2- Hi ha qüestions difícils que ja s'han debatut en diferents ocasions, però que caldrà anar abordant de tant en tant, a fi de trobar el camí adient. Un d'ells és el de la *difusió dels nostres treballs*. Em sembla evident que refiar-nos només del mecanisme de distribució editorial de l'IEC no és suficient. Obres com ara els volums de l'*Obra Esparsa* de Botet i Sisó i de Leandre Villaronga no han estat fetes per ser comercialitzades, sinó més aviat perquè estiguessin a les grans biblioteques de la nostra especialitat, cosa que vol dir, com a mínim, les de les grans societats internacionals.

Però hi ha un altre vessant de la distribució dels nostres treballs que és encara més difícil de resoldre de forma adient. Em refereixo al costum creixent de difondre lliurement els continguts dels articles i dels llibres. És evident que si ens hem de sostenir amb les vendes, no podem pas fer alhora una distribució lliure dels continguts. Però també es veu cada vegada més clar que l'absència dels nostres treballs a les xarxes en perjudica greument el coneixement.

Pel que fa als llibres, l'Institut d'Estudis Catalans va establir un acord amb Google que permetia la difusió parcial del seu contingut, és a dir, un percentatge fix de les seves pàgines. És una fórmula adient ja que ajuda a difondre l'existència de l'estudi i dona una idea prou clara de la importància i del contingut del treball, sense eliminar la necessitat d'adquirir-lo en cas de voler-ne obtenir la informació completa.

Pel que fa als articles de la nostra *Acta Numismàtica*, al principi la nostra postura fou del tot negativa ja que la venda d'*Acta* era gairebé l'única font

d'ingressos que teníem. Per tant, ens limitàvem a difondre els índexs de cada edició. Més endavant, vàrem optar per autoritzar la lliure difusió dels articles corresponents als números ja exhaurits que, en aquell moment, eren els quatre primers. Llavors, però, la dificultat fou que calia escanejar-los, cosa que, en aquell moment, l'Institut no estava en disposició de fer. Certament, els darrers números, ja digitalitzats, són els que tenen la sortida més fàcil i caldrà veure en el futur quina decisió cal prendre. Naturalment, no fer-ho perjudica els autors, però no podem deixar lliure sortida mentre no tinguem un suport de l'Institut de cara al finançament de les noves publicacions.

Al nostre entendre, doncs, la solució del problema passa per una renegociació del finançament econòmic de les publicacions amb l'Institut, restablint, almenys, la partida desapareguda dels 50.000 euros per a totes les societats, sempre sobre programes concrets, o bé fent la distinció entre les societats en funció de la seva capacitat editora, cosa que seria la solució més justa.

3- Un altre tema debatut sovint ha estat el de les diferents *fórmules* o *índexs de qualificació* de les publicacions científiques, que han inventat els americans. Tot i que la major part dels criteris que exigeixen no tenen res a veure amb la qualitat científica dels treballs, el fet és que la major part de les revistes científiques, fins i tot les europees (que en principi sembla que haurien de mostrar més seny) s'hi han plegat submisament, fins i tot quan al damunt de demanar coses tan poc científiques com la data final de recollida dels treballs originals, s'hi han afegit unes idees tan americanes com la percepció d'unes taxes per part de les entitats qualificadores.

L'Institut d'Estudis Catalans va instar a les publicacions del seu àmbit de complir els requisits exigits, divulgant unes llistes de condicions imprescindibles o complementàries a complir, i la SCEN es va avenir a entrar dins del quadre de les exigències, tot i que pràcticament cap d'elles entraven en la qualitat dels treballs, sinó que eren elements completament externs, de manera que qualsevol persona que no sabés res de l'especialitat corresponent podia establir sense dificultat el grau de compliment i, amb ell, la "qualitat" de la publicació. Quan a tot això s'hi van sumar el pagament d'unes taxes, vàrem dir prou.

De cara al futur, caldrà repensar la qüestió. És evident que no tenim força per a fer veure que tot plegat és un despropòsit i que el que caldria, en tot cas, és que les qualificacions fossin fetes per un grup d'experts de cada especialitat.

El mateix podem dir de cara a la valoració pel nombre de citacions a les xarxes. És obvi que no hi cap disciplina especialitzada com la nostra que pugui competir amb el nombre de mencions de qualsevol article escandalós que pugui sorgir en l'àmbit de la història general o de la teoria de la història, per exemple, ni tenim tampoc prou capacitat per a crear una "xarxa de socors mutus" per anar-nos citant contínuament l'un a l'altre com se sol fer.

Fins ara hem anat seguint el criteri de vetllar per la qualitat de a publicació, cosa que hem fet amb el criteri dels membres del Consell de Redacció o d'alguns dels nostres col·laboradors externs, ja que tampoc no estem en condicions d'establir llargues llistes de possibles consultors, com ho fan les revistes d'àmbit més general.

De tota manera, mentre la mania del "rinoceront" (de Ionesco) es vagi estenent i consolidant sense un contrapunt més assenyat, caldrà anar-nos replantejant aquesta qüestió.

4- La pèrdua d'informació numismàtica que provoca l'actual legislació de patrimoni del nostre país, basada en la persecució i el càstig dels buscadors, és, com ja s'ha dit abans, un veritable daltabaix patrimonial i una lesió irreparable per als nostres estudis. Ja s'ha demostrat a bastament la inutilitat d'aquestes lleis purament repressives, mentre que ha mostrat una plena eficàcia la legislació anglesa. En les poques ocasions en què hem estat consultats, hem manifestat el nostre parer i també ho hem fet en articles o fins i tot en sessions de la Secció Històrico-Arqueològica, sempre amb resultats negatius.

Per tant, caldrà veure com fer arribar l'evidència d'aquest desastre patrimonial als estaments polítics a fi d'assajar de corregir la situació.

5- La capacitat de las societats científiques (denominades erròniament "filials") de l'Institut per incidir en les decisions de l'ens que ens acull és pràcticament nul·la en no tenir representació en cap dels seus organismes decisoris, situació que evidència una escassa consciència democràtica per part de la institució. El fet d'estar adscrits a les anomenades "seccions" fa recaure en aquestes la nostra aportació d'opinions o d'idees, però llavors estem a l'albir dels membres de les seccions esmentades en el sentit que canalitzaran o no, al seu criteri, aquestes aportacions o suggeriments i, naturalment, les resoldran a favor seu quan es tracti de qüestions que afectin per igual les seccions i les societats, com pot ésser, per exemple, una determinada assignació de fons.

D'altra banda, ni tan sols la mateixa existència de les societats no està garantida ja que els estatuts de l'IEC diuen que les societats "poden existir", no "que existeixen", amb la qual cosa si un dia l'IEC decidís de suprimir-les, ho podria fer. En la darrera reforma dels estatuts, vàrem presentar la proposta de canviar aquest "poden existir" per un "existeixen", cosa que ens hauria donat carta de naturalesa, però la major part dels membres de l'Institut varen tombar aquesta raonable proposta.

Finalment, l'existència dels delegats de l'Institut a les societats, tot i que ara siguin una mica menys els "comissaris polítics" que havien estat (sense la seva signatura, abans no podien anar endavant les publicacions de les societats), ens atorga un paper de segona, ja que sembla que el nostre treball sigui d'inferior valor i calgui que algú de més nivell n'hagi de donar el vist-i-plau. És obvi que

el fet de dur a terme tasques d'investigació en camps especialitzats no situa la nostra feina per sota de les que fan els membres de l'Institut i que aquests, ben sovint, saben ben poca cosa de les qüestions relatives al nostre camp de recerca.

Amb aquests plantejaments i la designació dels membres de l'Institut per cooptació entre els membres ja existents i només de les seccions, i no per valoració a base d'un concurs de mèrits i per un tribunal solvent, fa que els membres de les societats no siguin mai elegits i restem relegats a un paper de segona i a una recerca de segona que se situa sempre molt per sota, pel que fa al suport econòmic, dels projectes que poden tirar endavant els membres de l'Institut de les seccions mercès als denominats programes de recerca.

Són problemes de molt difícil solució, però en els quals caldrà anar incidint, ja que es tracta d'actuacions ben poc científiques i també escassament democràtiques.

Llista històrica dels nostres associats

El dia a dia és, a voltes, enemic de la història. Vull dir amb això que sovint anem resolent els problemes a mesura que se'ns van presentant, però que de vegades no ens adonem que acabem per perdre de vista la panoràmica global o històrica del procés que estem seguint.

En aquest sentit, cal dir que, si bé al principi dúiem rigorosament un fitxer dels nostres associats, a partir d'un determinat moment aquest control es va perdre perquè mantinguérem el fitxer dels socis en actiu, però no dels que anaven deixant d'ésser-ho, fos per defunció, per baixa, etc. Ja fa uns anys que em vaig proposar de reconstruir el llistat històric de socis. Quan l'hagi pogut completar podrem veure que ara mateix tenim cent noranta socis, que al llarg del temps n'hem perdut uns cent cinquanta i que n'han entrat de nous, gairebé la mateixa quantitat. Més d'un terç dels que hem perdut ha estat per defunció, la qual cosa demostra que els nostres associats solen ésser-nos fidels i que només situacions difícils com la darrera crisi han propiciat que es produïssin un conjunt important de baixes voluntàries a causa dels problemes econòmics que han afectat tantes famílies i han obligat també molts col·leccionistes d'apartar-se, ni que fos temporalment, de la seva afeció.

Més endavant, crec que podré reconstruir també amb detall l'evolució detallada de la nostra Junta Directiva.

Agraïments

Aquest apartat l'ha d'encapçalar, amb tota justícia, el nostre primer president, Leandre Villaronga, creador de la nostra publicació, *Acta Numismàtica* i principal impulsor de la nostra Societat Catalana d'Estudis Numismàtics.

Segueixo, amb gust, anomenant els actuals companys components de la Junta, que han estat part important, cadascú des del seu càrrec, però ben sovint ben per damunt de les seves obligacions i sempre de forma altruista, en totes les consecucions de la nostra SCEN: Rossend Casanova, Xavier Sanahuja, Rafel Comes, Anna M. Balaguer, Jaume Benages, Xavier Jorba, Jaume Boada, Toni Sendra, Manuel Garcia Garrido, Vicent Fortea i Montserrat Berdún.

Em cal anomenar també els amics ja traspassats que, com en el cas de Leandre Villaronga, ja mencionat, en algun moment varen formar part de la nostra Junta i hi varen fer, igualment les seves aportacions; Sebastià Datzira, Lluís Domingo Figuerola, Antoni Turró i Jordi Ventura. Hi ha també alguns antics membres de la junta, encara vivents: Marta Campo, Josep Maria Gurt, Josep Pellicer i Núria Tarradell.

L'agraïment s'ha d'estendre als tres delegats de l'Institut que ens han acompanyat en les nostres tasques, sempre amb esperit constructiu i col·laborador: Miquel Tarradell, Manuel Riu i Gaspar Feliu.

Com ja ho hem comentat, han estat factor essencial del nostre èxit el conjunt dels nostres socis que ens han sostingut amb la seva fidelitat, que ens han aportat articles i que ens han cedit dades importants, notícia de materials inèdits, dades de troballes o altres ajuts igualment substancials, com ara el bon acolliment de les nostres publicacions, amb el pagament de les quotes i dels escreixos que han estat necessaris quan ha calgut editar els llibres de gran format i paginacions molt llargues. El nostre agraïment, doncs a tots ells.

Finalment no hi pot mancar també el nostra agraïment al conjunt de col·leagues i altres col·laboradors externs que en algun moment ens han facilitat dades, ens han donat informacions o en han prestat algun ajut.

Conclusió

L'any que ve, si tot va com esperem, eixirà l'*Acta* 50. Serà una altra fita que caldrà celebrar com cal i tindrem l'avantatge que en ella hi anirà inclòs l'índex dels 50 primers números i podrem deixar de banda, doncs, els índexs parcials decennals. També tindrà alguns avantatges de contingut, com ara l'índex per autors, no realitzat fins ara, entre altres novetats.

Esperem que sigui, doncs, una nova fita d'aquest model d'èxit d'un projecte que varen iniciar Leandre Villaronga i els seus companys, i que ara podem veure amb satisfacció que continua amb bones mans.

Miquel de Crusafont